

Olsztyn, dnia 20.11.2021 r.

Prof. dr hab. Marzenna Zaorska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Wydział Nauk Społecznych

Katedra Pedagogiki Specjalnej i Resocjalizacji

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr Elżbiety Lucyny Staniec na temat: *„Rodzinne i instytucjonalne uwarunkowania umiejętności przystosowawczych dorosłych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną”*, Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Nauk Społecznych, Zielona Góra 2021, ss. 276 (dziedzina: nauki społeczne, dyscyplina: pedagogika)

Refleksje wstępne

Problematyka psychospołecznego funkcjonowania osób z różnego typu niepełnosprawnościami, w tym osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak również możliwości udzielania danej grupie ludzkiej i ich rodzinie/opiekunom (także w okresie dorosłości) niezbędnego i adekwatnego do indywidualnych potrzeb wsparcia, wywołuje aktualnie szerokie zainteresowanie przedstawicieli różnych dziedzin i dyscyplin nauki, zasadniczo teoretyków i praktyków związanych z obszarem pedagogiki specjalnej, a w przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną – oligofrenopedagogiki. Stąd koncentracja na wskazanym zagadnieniu bez wątpienia jest istotna z poznawczego, naukowego, ale przede wszystkim humanistycznego punktu widzenia. Równocześnie na sygnalizowane tendencje nakłada się specyfika współczesnej rzeczywistości cywilizacyjnej, stawiającej przed ludźmi coraz bardziej skomplikowane wymagania sprawnościowo-funkcjonalne, niejednokrotnie bardzo trudne do spełnienia: bycia dyspozycyjnym, mobilnym, możliwie sprawnym w obszarze aktywności społeczno-zawodowej, operującym kompetencją komunikacyjną pozwalającą na zrozumiałe dla innych porozumiewanie się, zachowującym się zgodnie z wyznaczonymi standardami normy. Wskazanym wymaganiom nie zawsze są w stanie sprostać osoby z różnego typu niepełnosprawnością, szczególnie osoby z niepełnosprawnością intelektualną głębszych stopni.

Poza nakreślonymi wyżej tendencjami, pojawiają się też kolejne, niemniej znaczące, posiadające konotacje etycznie-moralne. To tendencje wyrażające się w zainteresowaniu oraz poszukiwaniu możliwie efektywnych rozwiązań w organizacji i realizacji systemowych działań pomocowych w wymiarze rehabilitacji psychospołecznej i społeczno-zawodowej, z tendencją nacelowaną na tzw. edukację całożyciową. Wśród sugerowanej specyfiki lokuje się zainteresowanie dorosłością osób z głębszymi stopniami niepełnosprawności intelektualnej, dorosłością, do której mają prawo gwarantowane w unormowaniach prawa międzynarodowego i polskiego, a nade wszystko z czysto ludzkiego punktu widzenia. Należy więc pogratulować Doktorantce, że potrafiła dane prawidłowości dostrzec oraz podjąć wyzwanie przeprowadzenia badań naukowych, które w kontekście ich przedmiotu dotyczyły poznania społeczno-rodzinnych i instytucjonalnych uwarunkowań kształtowania umiejętności przystosowawczych u dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną, uczestników warsztatów terapii zajęciowej (s. 139). Celami badań (za J. Gniteckim, 1993) były: 1. cel teoretyczny – ustalenie znaczenia czynników środowiska rodzinnego i instytucjonalnego dla rozwoju i kształtowania się umiejętności przystosowawczych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną, 2. cel poznawczy – ustalenie czy zdiagnozowanie stanu właściwości zmiennych stanowiących przedmiot badań i istotnych z uwagi na poszukiwane zależności i różnice pomiędzy nimi, 3. cel praktyczny – wskazanie możliwości, kierunków działań i rozwiązań w warsztatach terapii zajęciowej i działań wspierających środowisko rodzinne osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną, mających na celu kształtowanie jak najwyższego poziomu ich umiejętności przystosowawczych, dającego szansę na samodzielne, niezależne życie w lokalnym środowisku (s. 142-143).

Problematyka społeczno-rodzinnych i instytucjonalnych uwarunkowań kształtowania umiejętności przystosowawczych (poznawczych, praktycznych, społecznych) u dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną, uczestników warsztatów terapii zajęciowej, została poddana naukowej eksploracji z perspektywy rodziców/opiekunów oraz pracowników warsztatów terapii zajęciowej, pracujących z daną grupą osób (w oparciu o badania zrealizowane w polu paradygmatu normatywnego, ilościowego). Przyjęta perspektywa metodologiczna egzemplifikowała cztery problemy badawcze oraz odpowiadające im założenia w postaci czterech hipotez badawczych.

Pogratulować także i z tego powodu, że podjętemu wyzwaniu potrafiła sprostać poprzez zrealizowane analizy teoretyczne, metodologiczne i empiryczne. Z konsekwencją

pracowała na rzecz wzbogacenia dorobku polskiej pedagogiki specjalnej, polskiej oligofrenopedagogiki o kwestię poznania tematyki niełatwej w zakresie realizacji badań naukowych, wymagającej wysokiego poziomu naukowo-etycznej odpowiedzialności. Naukowo-etycznej odpowiedzialności ponieważ na podstawie uzyskanych wyników badawczych będą podejmowane realne działania doskonalące istniejące rozwiązania w obszarze systemowego wspierania oraz aktywizowania osób dorosłych z głębszymi niepełnosprawnościami intelektualnymi w dorosłości. Podstawową, nadrzędną i historycznie uzasadnioną misją polskiej oligofrenopedagogiki była, i jest, dążność do szeroko ujętego dobra osób, pod adresem których realizuje prace badawcze, konstruuje oraz wprowadza do codziennej rzeczywistości określone rozwiązania praktyczne. Podmiotem w tych działaniach są konkretni ludzie, ale też ludzie wymagający wyjątkowej, wielokrotnie wysoce specjalistycznej pomocy, kompetentnego wspomaganie w różnych sferach i zakresach ich indywidualnej oraz społecznej aktywności, relatywnego do posiadanych możliwości, zasobów, trudności generowanych konsekwencjami niepełnosprawności. Aktualne ukierunkowanie współczesnej polskiej oligofrenopedagogiki dotyczy również kwestii maksymalnie możliwej aktywizacji społeczno-zawodowej, autonomicznego i wartościowego życia oraz samorealizacji w dorosłości osób z niepełnosprawnością intelektualną różnych stopni.

Polska oligofrenopedagogika może poszczycić się znaczącymi osiągnięciami na gruncie teoretyczno-empirycznej percepcji i recepcji specyfiki wpływu niepełnosprawności intelektualnej na rozwój oraz funkcjonowanie człowieka w różnych okresach jego życia, zależnie od stopnia niepełnosprawności intelektualnej, czynników współdecydujących o jego aktywności życiowej. Ponadto uwarunkowań z obszaru determinantów aktywności psychospołecznej tkwiących w osobie niepełnosprawnej, systemie wsparcia społecznego, edukacyjnego, terapeutycznego, rehabilitacyjnego. Tak więc dorobek polskiej oligofrenopedagogiki jest znaczący i bogaty w wymiarze działalności naukowej, przygotowania kadry specjalistów do pracy z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, praktycznie realizowanej cywilizacyjnej i humanistycznej misji, w której jakość życia człowieka doświadczającego skutków dysfunkcji intelektu jest celem generalnym, nadrzędnym i nieprzemijającym. W tak szeroki dorobek wpisuje się tematyka podjęta przez Doktorantkę, tematyka nowatorska i stosunkowo rzadko badana, a to bez wątpienia

wkomponowuje analizowaną rozprawę doktorską w pole teoretyczno-naukowych oraz praktycznych zainteresowań współczesnej oligofrenopedagogiki w Polsce.

Ogólna oraz szczegółowa ocena rozprawy doktorskiej

Recenzowana rozprawa doktorska składa się ze wstępu, trzech części: teoretycznej, metodologicznej, empirycznej; pięciu rozdziałów (jednego teoretycznego, jednego metodologicznego, dwóch rozdziałów empirycznych oraz jednego zawierającego podsumowanie i rekomendacje adresowane do praktyki pedagogicznej), wykazu bibliografii, aneksu.

We „Wstępie” Doktorantka dokonała ogólnego wprowadzenia do problematyki podejmowanej w rozprawie doktorskiej na tle dostrzeganych tendencji w rozwoju współczesnej cywilizacji, nauki i praktyki działań społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru edukacji oraz wsparcia całonocnego osób z niepełnosprawnościami. Nie upieram się, ale w danym elemencie rozprawy, mając na względzie tradycyjne podejście do treści na ogół obecnych we wprowadzeniu do opracowań naukowych, można było skrótkowo zarysować przedmiot i cel badań własnych oraz strukturę pracy. Aczkolwiek przyjmuję także model wstępu zaprezentowany w opiniowanej rozprawie doktorskiej.

Rozdział pierwszy, teoretyczny, pt. „Problematyka badań w świetle literatury przedmiotu – ustalenia terminologiczne i wiodące pola analiz” konstruuje siedem podrozdziałów: 1.1. Problematyka badań w świetle literatury przedmiotu – ustalenia terminologiczne i wiodące pola analiz; 1.2. Niepełnosprawność intelektualna – ujęcie wielowymiarowe; 1.3. Szczególna sytuacja rodzin dzieci i osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną; 1.4. Kompetencje społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną umiarkowanego stopnia; 1.5. Podstawowe pojęcia koncepcji Ervinga Goffmana; 1.6. Rezerwy niepełnosprawności; 1.7. Warsztaty Terapii Zajęciowej jako miejsce wsparcia i przygotowania do pracy zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną. Aż cztery podrozdziały zawierają bardziej szczegółowe komponenty. I tak, podrozdział 1.2. Niepełnosprawność intelektualna – ujęcie wielowymiarowe włącza: 1.2.1. Wyróżnienie niepełnosprawności intelektualnej spośród innych zaburzeń – historyczne uwarunkowania i ich następstwa; 1.2.2. Współczesne koncepcje, działania i rozwiązania w procesie edukacji i rehabilitacji osób z

niepełnosprawnością intelektualną; 1.2.3. Współczesne problemy aktywizacji i rehabilitacji zawodowej i społecznej osób z niepełnosprawnością intelektualną. Podrozdział 1.3. Szczególna sytuacja rodzin dzieci i osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną: 1.3.1. Psychologiczna sytuacja rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym; 1.3.2. Socjalno-bytowa sytuacja rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym; 1.3.3. Przekroczenie progu dorosłości przez osobę z niepełnosprawnością jako początek końca – sytuacja dorosłych (można było dodać wyraz „osób”) z niepełnosprawnością intelektualną w przepisach prawa i orzecznictwie. Podrozdział 1.4. Kompetencje społeczne osób z niepełnosprawnością intelektualną umiarkowanego stopnia: 1.4.1. Definicje i rodzaje kompetencji społecznych; 1.4.2. Znaczenie kompetencji społecznych dla funkcjonowania dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Podrozdział 1.7. Warsztaty Terapii Zajęciowej jako miejsce wsparcia i przygotowania do pracy zawodowej osób z niepełnosprawnością intelektualną: 1.7.1. Warsztaty Terapii Zajęciowej – pierwsze założenia oraz współczesne koncepcje; 1.7.2. Dokumenty regulujące pracę Warsztatów Terapii Zajęciowej; 1.7.3. Krytyczna analiza założeń i funkcjonowania Warsztatów Terapii Zajęciowej w perspektywie koncepcji Ervinga Goffmana.

Generalnie część teoretyczna, w mojej opinii, bez wątplenia stanowi logiczne, ustrukturalizowane, merytorycznie spójne z tematyką rozprawy wprowadzenie do obszaru, zakresu, przedmiotu oraz celu badań własnych. Obecne jest w nim bowiem odniesienie zarówno do zagadnień niepełnosprawności intelektualnej na trajektorii wielowymiarowości, sytuacji społecznej i indywidualnej osób z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodziny, kompetencji społecznych, umożliwiających osobom z niepełnosprawnością intelektualną maksymalnie możliwe, autonomiczne funkcjonowanie w dorosłości i samorealizację, wpisanie – na co zwracam szczególną uwagę – podejścia do problemów osób z niepełnosprawnością intelektualną w koncepcję Ervinga Goffmana oraz prezentacja warsztatów terapii zajęciowej w perspektywie historycznej, prawnonormatywnej, roli w przygotowaniu osób z niepełnosprawnością intelektualną do aktywności zawodowej. Mając na uwadze treść wskazanych wyżej podrozdziałów rozdziału teoretycznego, jak i ich elementów bardziej skonkretyzowanych pragnę podkreślić znakomitą z analityczno-syntetycznego punktu widzenia eksplorację koncepcji Ervinga Goffmana w kwestii założeń ogólnych i wiodących, stosowanej

terminologii oraz znaczenia włączonych do tej koncepcji terminów, przełożenia danej koncepcji na zjawisko ludzkiej niepełnosprawności, przede wszystkim na zjawisko niepełnosprawności intelektualnej. Ponadto merytorycznie zasadne i jakościowo przygotowane omówienie warsztatów terapii zajęciowej i ich miejsca w strukturze wsparcia społeczno-zawodowego osób z niepełnosprawnością intelektualną. W stosunku do treści przywołanego rozdziału mam uwagę dotyczącą tożsamego tytułu tego rozdziału i podrozdziału 1.1. W treści tego rozdziału dostrzegam powtarzające się informacje dotyczące podejścia M. Rękosiewicza i A.I. Brzezińskiej do dylematu tożsamości osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz czynników warunkujących jej rozwój (np. s. 33 i 38); W. Dykcika do kwestii typologizacji integracji społecznej osób z niepełnosprawnościami (s. 28-29, 42), istoty funkcjonowania WTZ, ZAZ oraz ŚDS (np. s. 30, 31, 45, 46, 47). W analizie problematyki podmiotowości osób z niepełnosprawnościami brakuje mi odwołania do poglądów Czesława Kosakowskiego, rehabilitacji zawodowej - Tadeusza Majewskiego, definicji niepełnosprawności intelektualnej – do definicji autorstwa Kazimierza Kirejczyka. Mając na względzie minioną terminologię adresowaną do osób z niepełnosprawnościami, w tym osób z niepełnosprawnością intelektualną, dostrzegam momentami nadmiarowe stosowanie określenia „upośledzenie” (ale także pojawiają się określenia: kalectwo, defekt). Myślę również, że w tytule podrozdziału 1.3.3. Przekroczenie progu dorosłości przez osobę z niepełnosprawnością jako początek końca – sytuacja dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w przepisach prawa i orzecznictwie obecne jest niedoprecyzowanie określenia „początek końca”, co do tego, jaki „początek końca” Doktorantka ma na myśli.

Rozdział drugi, metodologiczny, pt. „Metodologiczne podstawy badań własnych” konstruuje sześć podrozdziałów podstawowych: 2.1. Cel i przedmiot badań; 2.2. Problemy i hipotezy badawcze; 2.3. Zmienne i ich wskaźniki; 2.4. Metoda, techniki i narzędzia badawcze; 2.5. Charakterystyka terenu badań i badanej grupy; 2.6. Procedura analiz statystycznych. W strukturze podrozdziału 2.4. Metoda, techniki i narzędzia badawcze znajduje się dziewięć elementów uszczegółwiających: 2.4.1. Konstrukcja kwestionariusza do pomiaru umiejętności przystosowawczych osób z niepełnosprawnością intelektualną; 2.4.2. Styl wychowawczy w rodzinie; 2.4.3. Warunki ekonomiczne rodziny; 2.4.4. Warunki kulturalne rodziny; 2.4.5. Warunki społeczno-

wychowawcze rodziny; 2.5.6. Warunki względnie niezależne od instytucji; 2.6.7. Warunki zależne od instytucji; 2.4.8. Klimat organizacyjny (sądzę, że należało dodać wyraz „instytucji” lub „WTZ”); 2.4.9. Komunikacja WTZ (tu myślę, iż można było doprecyzować, że chodzi o komunikację pracowników WTZ ze środowiskiem rodzinnym, opiekunami ich uczestników).

W rozdziale metodologicznym przedstawiono informacje dotyczące przyjętej strategii badawczej: ilościowa, normatywna (ze względu na specyfikę badań własnych jest wyborem właściwym i adekwatnym wobec problematyki badań), przedmiot i cel badań. Wyeksponowano postawione problemy badawcze oraz sformułowane na ich podstawie hipotezy, metodę, techniki, narzędzia badań (które opisano pokazując ich celowość oraz istotę, wraz z argumentami przemawiającymi za ich zastosowaniem w badaniach własnych), przejęte zmienne i ich wskaźniki. Przedstawiono ogólną charakterystykę osób badanej populacji (pracownicy dwóch WTZ – z Zielonej Góry i Nowej Soli oraz rodzice/opiekunowie uczestników przywołanych WTZ), teren i organizację badań. Tu mam pewną uwagę, dotyczącą operowania określeniem umiejętności/kompetencje. W rozdziale metodologicznym bowiem, oraz w niektórych fragmentach rozdziału empirycznego, określenie to czasami się pojawia lecz na ogół używane jest określenie umiejętności. Tak więc: czy Doktorantka traktuje te terminy jako tożsame znaczeniowo, semantycznie, czy jednak różnicuje, a jeśli tak, to w czym owe różnice dostrzega. Pojawia się też wątpliwość obecna w treści danego rozdziału (ale także w rozdziale teoretycznym i empirycznym), co do operowania określeniem umiarkowana niepełnosprawność intelektualna. Tak się zastanawiam, czy nie byłoby bardziej właściwe, określenie niepełnosprawność intelektualna w stopniu umiarkowanym. Wątpliwości moje wywołuje ponadto kwestia ujęcia trzeciego problemu badawczego: Czy istnieje różnica pomiędzy terapeutami i rodzicami/opiekunami w ocenie znaczenia czynników środowiska rodzinnego i czynników instytucjonalnych? (s. 143) w zakresie doprecyzowania, o jakie znaczenie, w czym znaczenie tych czynników chodzi. Sądzę również, iż można było bardziej szczegółowo (np. w aspekcie wieku, kwalifikacji, stażu pracy itd. scharakteryzować badaną grupę terapeutów, a opiekunów osób z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności intelektualnej w perspektywie wieku, wykształcenia, aktywności zawodowej itd.).

W rozdziale trzecim, empirycznym, Doktorantka zaprezentowała wyniki badań własnych mając na względzie przyjętą strategię badawczą, przedmiot i cel badań, postawione problemy i hipotezy badawcze, zastosowaną metodę i techniki badań, określone zmienne i ich wskaźniki. Strukturalnie jest to rozdział bardzo obszerny (co jest podyktowane przywołanymi przeze mnie wyżej komponentami strategii badań własnych), włącza aż siedemnaście podrozdziałów, a w siedmiu z nich obecne są od trzech do sześciu bardziej uszczegółowione elementy.

Generalizując, w omawianym rozdziale, Doktorantka zaprezentowała (także w formie tabel i wykresów) uzyskane wyniki zrealizowanych badań własnych, obejmujące ocenę przez badane osoby oraz różnice w ocenie w badanych grupach takich zagadnień jak: poziom umiejętności przystosowawczych dorosłych osób z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności intelektualnej, warunki społeczno-wychowawcze, kulturalne i ekonomiczne rodziny osób z niepełnosprawnością intelektualną w sygnalizowanym stopniu, różnice pomiędzy terapeutami z WTZ 1 i WTZ 2 w zakresie oceny warunków społeczno-wychowawczych oraz warunków kulturalnych rodziny osób z niepełnosprawnością intelektualną, różnice pomiędzy opiekunami uczestników z WTZ 1 i WTZ 2 w zakresie oceny stylu wychowawczego rodziców, warunków społeczno-wychowawczych rodziny, warunków kulturalnych rodziny osoby z niepełnosprawnością intelektualną, warunków ekonomicznych rodziny tych osób. Także różnice pomiędzy terapeutami i opiekunami w zakresie oceny komunikacji WTZ (sądzę, że właściwiej byłoby: oceny komunikacji pracowników WTZ z rodziną, opiekunami), warunków lokalowych WTZ, wyposażenia pracowni WTZ, organizacji warsztatów WTZ oraz efektów WTZ (tu raczej powinno być obecne doprecyzowanie, że chodzi o efekty pracy WTZ w zakresie kształtowania umiejętności/kompetencji przystosowawczych analizowanej grupy osób z niepełnosprawnością intelektualną). Również różnice pomiędzy terapeutami z WTZ 1 i WTZ 2 w zakresie: oceny komunikacji WTZ, warunków lokalowych WTZ, wyposażenia pracowni WTZ, organizacji warsztatów WTZ oraz realizacji celów WTZ, różnice komunikacji WTZ, warunków lokalowych WTZ, wyposażenia pracowni WTZ, organizacji warsztatów WTZ oraz realizacji celów WTZ, klimatu organizacyjnego WTZ, czasu pracy placówki, stażu pracy pracowników i liczby pracowni. Ponadto związek poziomu umiejętności przystosowawczych dorosłych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną z: wiekiem tych osób (ujętych w pracy

jako ON) oraz ze strukturą rodziny niniejszych osób w grupie opiekunów, warunkami kulturalnymi rodziny, warunkami ekonomicznymi rodziny, warunkami społeczno-wychowawczymi rodziny, komunikacją WTZ i warunkami niezależnymi od instytucji WTZ, stylem wychowawczym w rodzinie w grupie opiekunów, warunkami zależnymi od instytucji i klimatem organizacyjnym WTZ. W mojej opinii w treści danego rozdziału można było bardziej doprecyzować tytuły niektórych tabel i wykresów o wskazanie podmiotu opiniującego przedstawianą kwestię lub podmiotu, którego ocena, pomiar dotyczy (np. Wykres 1. Średnie wyniki uzyskane w wymiarach Umiejętności praktycznych, s. 160; Tabela 4. Ocena umiejętności przystosowawczych dorosłych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną ON (osoby niepełnosprawnej) przez terapeutów i opiekunów, s. 169-170; Tabela 24. Ocena efektów WTZ wśród opiekunów i terapeutów, s. 185).

W rozdziale czwartym, pt. „Weryfikacja hipotez i wnioski z badań własnych”, Doktorantka odniosła się do kwestii potwierdzenia założonych hipotez badawczych, poprzez między innymi syntetyczną ocenę uzyskanych danych empirycznych, jednoznacznie wskazała, które z założeń uzyskały weryfikację, a które potwierdziły się częściowo.

W rozdziale piątym, pt. „Podsumowanie i wskazania dla praktyki pedagogicznej”, Doktorantka podała cztery rekomendacje praktyczne, niezwykle istotne, bo mogące zmodyfikować jakość oraz efektywność działalności WTZ w obszarze aktywizacji społeczno-zawodowej osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym.

Pracę doktorską zamyka wykaz bibliografii oraz aneks, w którym umieszczono zastosowane w badaniach własnych narzędzia badawcze, podane w trzech załącznikach (w tym np. zmodyfikowany do potrzeb badań kwestionariusz autorstwa T. Żółkowskiej do oceny warunków ekonomicznych, kulturalnych i społeczno-wychowawczych rodziny osoby z niepełnosprawnością intelektualną czy skróconą wersję kwestionariusza do badania klimatu organizacyjnego L. Rosenstiela i R. Boegela w adaptacji K. Durniat).

Refleksje uzupełniające

Recenzowana rozprawa doktorska stanowi logiczną całość, spójną, wzajemnie powiązaną pod względem realizowanych analiz teoretycznych, metodologicznych

i empirycznych. Relacjonowane treści są znaczeniowo i strukturalnie czytelne, korespondują z podjętą tematyką oraz przyjętą perspektywą badawczą. Autorka rozprawy wykonała niewątpliwie ogromną pracę nad ugruntowaniem teoretycznym omawianej problematyki, wpisaniem jej w określoną koncepcję teoretyczną, doбором adekwatnej do tematyki rozprawy strategii realizacji badań własnych. Również nad opracowaniem i praktycznym przeprowadzeniem projektu badawczego, interpretacją uzyskanych danych oraz ich wkomponowaniem w istotę przyjętego teoretycznego i naukowo-badawczego dyskursu. Wielka praca i wielki wysiłek włożonych przez Autorkę rozprawy doktorskiej przyniósł wymierne efekty w postaci opracowania wartościowego, prawidłowo przygotowanego ze strony teoretycznej i naukowo-badawczej. Taki efekt jest też egzemplifikacją autodyscypliny w podążaniu za przyjętym sposobem myślenia oraz potrzebą zinterpretowania uzyskanych danych badawczych. Na podane komponenty nakłada się nowatorstwo tematyki badawczej, jej status społeczny i indywidualny oraz nacelowanie na poznanie zagadnienia znaczącego ze społecznego i indywidualnego punktu widzenia. Ponadto zagadnienia posiadającego niebagatelną wagę natury humanistycznej, utylitarnej i prawno-etycznej. Od tego, w jaki sposób i jakie zostaną zaproponowane konkretne rozwiązania praktyczne zależy może życie analizowanej grupy ludzkiej, ich samodzielność, autonomia, samorealizacja, spełnianie siebie w przebiegu własnej drogi życiowej, realizacja niezbywalnych praw przynależnych każdej osobie ludzkiej.

W rozprawie zawarto wiele niezwykle istotnych dla teorii pedagogiki specjalnej, aczkolwiek zasadniczo praktyki (co uznaję za szczególnie wartościowe), propozycji działań wspomagających rozwój oraz psychospołeczne funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością intelektualną (w danym przypadku z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym). Oto niektóre z nich:

1. Odnotowano słabe korelacje między higieną osobistą i warunkami materialnymi rodziny, higieną osobistą i oceną zaspokojenia potrzeb materialnych, zachowaniami medycznymi, dbaniem o gospodarstwo domowe, pisaniem, wiedzą o sobie samymi, samokontrolą i warunkami mieszkaniowymi, zachowaniem bezpieczeństwa, samokontrolą, współpracą z pracownikami WTZ i stanem wyposażenia mieszkania, rozumieniem mowy, kontaktami społecznymi i liczbą zamieszkujących mieszkanie, kontaktami społecznymi i stanem wyposażenia oraz warunkami mieszkaniowymi, korzystaniem z usług publicznych i liczbą osób zamieszkujących mieszkanie (s. 205-206).

2. Wyniki badań wskazują na istnienie umiarkowanej korelacji między: dbaniem o zdrowie, wiedzą o sobie samym, współpracą z pracownikami WTZ i stanem wyposażenia mieszkania, dbaniem o zdrowie i warunkami mieszkaniowymi, dbaniem o zdrowie i oceną zaspokojenia potrzeb materialnych, kontaktami społecznymi i warunkami mieszkaniowymi, kontaktami społecznymi i oceną zaspokojenia potrzeb materialnych, współpracą z pracownikami WTZ i warunkami mieszkaniowymi (s. 207-208).
3. Uzyskano słabe korelacje między higieną osobistą, zachowaniami medycznymi, oceną zaspokojenia potrzeb materialnych, dbaniem o gospodarstwo domowe, kontaktami społecznymi i stanem wyposażenia mieszkania, samokontrolą i warunkami mieszkaniowymi (s. 211-212).
4. Uzyskano umiarkowane korelacje między higieną osobistą, dbaniem o zdrowie, rozumieniem mowy, samodzielną pracą, wiedzą o sobie samym, samokontrolą, kontaktami społecznymi i szukaniem rozwiązań problemów u matki, zakupami, mową czynną, wiedzą o samym sobie, kontaktami społecznymi i obowiązkami ojca (s. 213-214).
5. Uzyskano silną korelację między dbaniem o zdrowie, zachowaniami medycznymi i stosunkiem osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym do swojej rodziny, rozumieniem mowy przez osobę i obowiązkami spełnianymi przez ojca. Ponadto umiarkowaną korelację między: higieną osobistą i stosunkiem osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym do swojej rodziny, współpracą rodziny z pracownikami WZT i stosunkami między rodzicami, dbaniem o zdrowie, rozumieniem mowy i stosunkiem osoby do rodziny (s. 215).
6. W grupie badanych opiekunów odnotowano słabe korelacje co do ich opinii na temat zachowań medycznych, dbaniem o gospodarstwo domowe, mową czynną osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym a efektami pracy WTZ (s. 219).
7. W ocenie badanych opiekunów uzyskano umiarkowaną korelację między: dbaniem o zdrowie przez osobę z niepełnosprawnością intelektualną w analizowanym stopniu, mową czynną, samokontrolą, kontaktami społecznymi i stylem demokratycznym panującym w jej rodzinie, dbaniem o zdrowie i stylem autokratycznym oraz liberalnym, dbaniem o zdrowie, współpracą rodziny z pracownikami WTZ i stylem liberalnym (s. 223).

8. Wyniki badań wskazują na słabe związki pomiędzy strukturą rodziny a oceną przez badane osoby eksplorowanych umiejętności osób z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym. Okazało się, że struktura rodziny nie ma wpływu na umiejętności przystosowawcze osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną. Występuje jednak silna korelacja pomiędzy dbaniem o zdrowie i warunkami kulturalnymi biernymi rodziny. Nie zidentyfikowano różnicy pomiędzy ocenami opiekunów i terapeutów w zakresie instytucjonalnych uwarunkowań ocenianych umiejętności przystosowawczych (identyczna ocena). Jednakże, jeśli porówna się grupę terapeutów, to terapeuci z WTZ z mniejszej miejscowości, lepiej oceniają organizację warsztatów niż terapeuci pracujący w warsztatach w dużej miejscowości. Natomiast w ocenie opiekunów jest różnica w kwestii jakości komunikacji rodziny z pracownikami WTZ; lepsza komunikacja dotyczy warsztatu ulokowanego w dużej miejscowości (s. 229).

9. Wyniki badań pokazały istnienie zależności pomiędzy sposobami spędzania wolnego czasu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym, a ich postępiami w porozumieniu się oraz komunikowaniu się z innymi ludźmi. Tak więc, wszelkie rodzaje aktywności sprzyjają możliwościom rozwoju psychospołecznego oraz autonomii ocenianych osób. Właściwe spędzanie czasu wolnego sprzyja bogaceniu zasobu ich słownictwa, zwiększeniu możliwości rozumienia wypowiedzi złożonych, poprawności wypowiedzi spontanicznych. Oznacza, że naturalne interakcje zachodzące w czasie wolnym stymulują rozwój oraz doskonalenie umiejętności przystosowawczych analizowanej grupy ludzkiej (s. 231).

10. Badania wykazały, że u ocenianych uczestników WTZ najwyższy był poziom umiejętności społecznych i praktycznych, które są kształtowane nie tylko w czasie terapii zajęciowej, ale nade wszystko w środowisku rodzinnym, szkolnym, pozaszkolnym. Najniższy był poziom umiejętności poznawczych (s. 233).

Spośród rekomendacji dla praktyki działań specjalistycznych pragnę odnotować kilka niezwykle ważnych – w mojej opinii – myśli i stwierdzeń. Pierwsza/pierwsze dotyczy konieczności uwzględnienia w planie pracy dydaktyczno-terapeutycznej WTZ w stosunku do konkretnego podopiecznego tzw. wsparcia pozytywnego, skoncentrowanego na mocnych, ale również (o czym obecnie często się zapomina) słabych stronach osoby wspomaganiej (s. 234). Druga/drugie dotyczy potrzeby systematycznego monitorowania i oceny umiejętności

przystosowawczych uczestników WTZ dokonywanych wspólnie z rodzicami/opiekunami poprzez ustalanie zindywidualizowanego profilu wsparcia, spersonalizowanego, nie nadmiarowego, ale adekwatnego wedle jego potrzeb i możliwości (s. 235). Trzecia/trzecie obejmuje tezę, że WTZ, jako wyodrębniona organizacyjnie i finansowo placówka powinna stwarzać osobom z niepełnosprawnością intelektualną możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia, aktywizować te osoby, aby mogły podejmować zatrudnienie na otwartym rynku pracy, w zakładach pracy chronionej lub w formie tzw. zatrudnienia wspomaganego (s. 236).

Mam też pewne, aczkolwiek w żadnym stopniu nierzutujące na przedstawiony powyżej, bardzo pozytywny, odbiór recenzowanej pracy doktorskiej, zastanowienia i sugestie. Dostrzegam, co obecnie jest pewną normą w praktyce pedagogicznej, w praktyce działań rehabilitacyjnych, stosowanie akronimów: NI – niepełnosprawność intelektualna, ON – osoba niepełnosprawna. Osobiście nie jestem zwolenniczką takiej tendencji, szczególnie jeśli dotyczy człowieka, jednostki ludzkiej, np. akronimu ON.

Zauważyłam ponadto pewne, nieliczne, niedociągnięcia natury stylistycznej (np. „Jak widać w **Błąd! Nie można odnaleźć źródła odwołania.** nie odnotowano jednak żadnej różnicy istotnej statystycznie ani nawet bliskiej istotności statystycznej.” – s. 164 – i taki zapis obecny jest przy wielu innych tabelach), w tym w postaci niedopowiedzenia lub niedoprecyzowania niektórych zdań, np.: „Wielowymiarowość ujęć niepełnosprawności intelektualnej oraz proinkluzyjnych działań i rozwiązań w przestrzeni społecznej, systemu edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością intelektualną.” (s. 7); „Wyjaśnienie istoty niepełnosprawności intelektualnej w kontekście wiodących perspektyw jej analiz i badań oraz współczesnych klasyfikacji zaburzeń – ICD-10 i ICD-11 (*International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems*), DSM-5 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*) i AAIDD (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities).” (s. 7); „Chodzi więc o stworzenie osobom dorosłym takich warunków, w których będą oni mogli osiągnąć możliwie najwyższy poziom funkcjonowania psychospołecznego.” (s. 31). Dostrzegam też obecną w pracy tendencję przeciwstawiania stanu zdrowia stanowi niepełnosprawności, np. „Dzieci zdrowe i niepełnosprawne łączy wiele obowiązków (lekcje, sprawdziany, egzaminy) oraz sposoby spędzania czasu wolnego (hobby, szkolne imprezy czy święta, np. Wigilia).” (s. 38); „A o

ich jakości życia decyduje postawa osób pełnosprawnych, zdrowych.” (s. 50). Nieliczne literówki (np. Żółkowską – s. 141, badanauch – s. 229, własnej rodzony – s. 230).

Wyartykułowane powyżej wątpliwości w żadnym stopniu nie rzutują na dodatnią opinię na temat recenzowanej rozprawy doktorskiej, jako nowatorskiej, oryginalnej, wnoszącej wartościową wiedzę do dorobku współczesnej polskiej pedagogiki specjalnej, polskiej oligofrenopedagogiki.

Konkluzja

Recenzowana rozprawa doktorska przygotowana przez mgr Elżbietę Lucynę Staniec na temat: *„Rodzinne i instytucjonalne uwarunkowania umiejętności przystosowawczych dorosłych osób z umiarkowaną niepełnosprawnością intelektualną”* za przyczyną (oraz argumentacją) podjętej tematyki badawczej, teoretyczno-empirycznej drogi jej naukowej eksploracji - z zastosowaniem paradygmatu normatywnego, poziomem analizy oraz prezentacji wyników badań własnych (o innych walorach rozprawy piszę w treści recenzji) spełnia moim zdaniem wymogi stawione przy nadawaniu stopnia naukowego doktora – Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z póź. zm. (Dz.U. Nr 65, poz. 595). Dlatego wnoszę o dopuszczenie mgr Elżbiety Lucyny Staniec do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Monika Leach
Leach